

Э.Қансейтова¹¹ Абай атындағы ҚазҰПУ –нің филология ғылымдарының кандидаты**МҰХАМЕДРАХЫМ ЖАРМҰХАМЕДУЛЫ – АЙТЫСТЫ ЗЕРТТЕУШІ**

Аңдатпа

Мақалада Мұхамедрахым Жармұхамедұлы – айтысты зерттеуші ретінде талданады. М.Жармұхамедұлы Қазақ халқындағы бағзы заманнан бері жалғасып, бүгінгі күнге жеткен айтыс жанрының ортақ сипат-тарын зерттеген. М.Жармұхамедұлының айтысты зерттеудегі орнын зерттеудің маңызы зор. Зерттеушінің – осы жанрдың есте жоқ ескі заманнан бері талай бел-белестен асып, өміршең екпінмен ХХІ ғасырға жетуінің сырын ғалым биігінен айқындай түсу айтыс жанрын типологиялық тұрғыдан кешенді зерделеудің теориялық-методологиялық мәні де бағалы болмақ. Осы тұрғыдан келгенде қазақ халқында кездесетін айтыс жанрларының түрлерін айқындау, кешенді түгендеп, жинақтау, оны жіктеу, топтау, саралау жөнін-дегі М.Жармұхамедұлының зерттеу пікірлерін зерделеу де мақала мақсаты. Мақалада негізінен М.Жармұхамедұлының айтыс жанрының материалдарын толықтай қамтыған еңбектерін зерттеушілер еңбектерімен салыстырулар жасадық. Мақалада айтыстың байырғы замандағы түрлері жар-жар, өлі мен тірінің айтысы түрлері әлемнің басқа елдеріндегі рухани мұралармен бірлікте зерттелді.

Тірек сөздер: М.Жармұхамедұлы, айтыс, зерттеуші, айтыс түрлеріҚансейтова Э.¹¹кандидат филологических наук КазНПУ имени Абая**М.ДЖАРМУХАМЕДУЛЫ И ТРАДИЦИОННОЕ КАЗАХСКОЕ ИСКУССТВО – АЙТЫС***Аннотация*

В статье анализируется Мухамедрахим Жармухамедов как исследователь казахское искусство – айтыс. В статье Мухамедрахим Жармухамедов анализируется как айссийский исследователь. М.Жармухамедулы изучили общие черты жанра айтыса, который был древним у казахского народа и сохранился до наших дней. Важно изучить место М.Жармухамедулы в изучении айтысов. Теоретическая и методологическая значимость типологически сложного исследования жанра айтыса также будет ценной. В связи с этим целью статьи является изучение мнения М.Джармухамедулы о выявлении, комплексной инвентаризации, классификации, классификации, классификации типов жанров айтов, с которыми сталкиваются казахи..

Он ученый, кандидат филологических наук и доктор филологических наук. Основные научные труды посвящены изучению искусства айтыса казахских и тюркских народов. С 1961 года - младший научный сотрудник, старший, старший научный сотрудник Института литературы и искусства. Жармухамедулы является автором более 200 научных статей.

Ключевые слова: М.Жармухамедулы, айтысы, исследователи, типы айтысовKanseytova E.¹

¹ candidate of philological sciences KazNPU named after Abay

M.JARMUHAMEDULA AND TRADITIONAL KAZAKH ART – AITYS

Abstract

The article analyzes Muhamedrahim Zharmuhamedov as a researcher of Kazakh art - aitys. In the article, Muhamedrahim Zharmuhamedov is analyzed as an Aissi researcher. M.Zharmuhameduly studied the general features of the aitys genre, which was ancient among the Kazakh people and has survived to this day. It is important to study the place of M.Zharmukhamedula in the study of aitys. The theoretical and methodological significance of a typologically complex study of the aitys genre will also be valuable. In this regard, the aim of the article is to study the opinion of M.Dzharmuhamedula on the identification, comprehensive inventory, classification, classification of types of genres of aitys encountered by Kazakhs .

He is a scientist, candidate of philological sciences and doctor of philological sciences. The main scientific works are devoted to the study of the art of aitys of Kazakh and Turkic peoples. Since 1961 - Junior Researcher, Senior, Senior Researcher at the Institute of Literature and Art. Zharmuhameduli is the author of more than 200 scientific articles.

Keywords: Zharmukhameduly, by the way, the followers, the type of aitys

Мұхамедрахым Жармұхамедұлы (1928 жылы туған, Жезқазған облысы Сарысу ауылы) - ғалым, филология ғылымының докторы Қызылорда педагогикалық университетін (қазіргі Қызылорда гуманитарлық университетті) бітірген (1951). 1951-58 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы Бостандық ауылында мектепте мұғалім, кешкі мектептің директоры болып қызмет істеген. 1961 жылдан Әдебиет және өнер институтында кіші ғылыми қызметкер, аға, жетекші ғылыми қызметкер. Жармұхамедұлы 150-ге тарта ғылыми мақалалардың авторы. "Айтыстың даму жолдары" (1976), "Айтыс өнері" (1979), "Сарбаз поэзия" (1981), "Айтыс" (бүгінгі айтыс туралы, 1990), "Көнениң көзі"(1966), "Шешендік өнер" (1998) атты монографиялық еңбектері, орта мектеп пен жоғары оқу орындарына арналған оқу құралдары жарық көрген. "Еңбектегі ерлігі үшін", үш рет Түркия мәдениет министрілігінің Құрмет грамотасымен марапат-талған. "Айтыс өнері" (1979) деген еңбегінде «Айтыс жанрының тарихы» тарауында осы жанрдың шығу тегіне барлау жасалынып, жыр сайысының бұған ұқсас түрлері әлемнің басқадай халықтарында болған-дығы жан-жақты талданды. Ғылымда белгілі болғандай Батыс Еуропаның Орта ғасырындағы келттерде – фильдердің, терістік Францияда – труверлердің, Орталық Еуропадағы – мейстензингерлердің, Скандинавия еліндегі – скальддердің, орыс еліндегі – скоморохтардың, ертедегі Иран, Үнді елдеріндегі "Мүшайра" мен Аравиядағы "Мұғаллақатқа" қатысқан ақындардың бәрінің де суырыпсалма айтысқа төселгендігі деректер арқылы дәлелдене түсті [1, 231 б.]. М.Жармұхамедұлы «Айтыс қазақта ғана емес, сонымен қатар біршама өзге халықтардың рухани тіршілігінің тарихынан орын тауып отыр. Алайда оны нағыз өнер биігіне көтере алған және қазіргі күнге шейін сақтап келе жатқан тек қазақ халқы мен қырғыз, таилер ғана» деп қорытынды жасаған [4, 112 б.].

Ғалымның пікіріне қарағанда айтыс көне дәуірлерде халықтың ұжымдық жұмыс барысында немесе Наурыз, «Хыдреллез» сияқты мейрамдарда қарама-қарсы айтылған өлеңдерден бастау алады.

Әзербайжанның фольклор зерттеушісі М.И. Хекимовтың «Әзербайжан ақындық өлең түрлері мен оның қайнар көздері» атты жұмысында, ақындық айтыстардың тегінде байырғы өлең формаларының үлгісі бар екендігі айтылған. Халық маусымдық-мезгілдік науқан-шараларда, сондай-ақ, топталып жұмыс істеген кездерінде көңіл көтеріп, еңбекті ұйымдастыру үшін қарама-қарсы тұрып орындайтын жырлар ең ежелгі айтыс өлеңнің ілкі түрлері екендігі көрсетілген. Бұған дәлел ретінде бұрынғы кезде бойжеткен қыздардың бағын сынау, болжау, жору мақсатында айтатын магиялық сипаттағы өлеңдерін айтуға болады.

Қазақтың көрнекті ғалымы М.Жармұхамедұлы осы бағыттағы зерттеулерінде бұл жанрдың драма-лық-театрлық түрге ұласу жолдарына, яғни «алаңдық айтыс-тартысқа» ауысуына мүмкіндік мол екеніне ерекше мән берген [2, 276 б.].

Айтыстың арғы тегінің бастауларын ғалымдар рулық қоғамдағы түрлі салтпен байланыстырып, жүйелі талдаулар жасаған [3].

М.Әуезов, Е.Ысмайылов, Е.Тұрсынов, М.Жармұхамедұлы, С.Қасқабасов секілді ғалымдар айтыстың арғы шығу генезисін көне қоғамдағы салтпен ұштастырады. Нақтырақ айтқанда, мәселен, М.Жармұхамедұлы қыз қуу мен жар-жарды құда болатын рулардың ғұрыптық сайысы мен тартысына байланыстырады [5, Б.41-42]. Бұл ойды Е.Тұрсынов та айтады, ол құдалық салт пен ежелгі ру-әулеттердің өзара тартыс-таласы кездерінде қолданылатын сөз сайыстар кейіннен айтыс жанрына айналғанын жазады [4, Б.111-125]. Мысалы, М.Жармұхамедұлы: "Этнографиялық мағлұматтарға қарағанда, ақындық айтыс өлең түріндегі айтыс болып бірден қалыптаспаған. Ақындық айтыстың өте қызықты, ұзақ тарихы бар. Құдалар айтысының қыз бен жігіт айтысымен түп-тамыры бір... Бұл екеуінің түп-тамыры – өзара қыз алысып, қыз берісу қатынастары бар рулардың адамдары арасындағы сөз жарыстыру салтында жатыр", – деп жазады [4, 116-б.]. Бұндай пікірлерді саралай келе айтыстанушы М.Жармұхамедұлы тұжырымдама жасап «Әсіресе, рушылдық бәсеке, талас басым болып келген тұстарда айтыс өзінің шырқау шыңына көтерілді» деп көшпелі қазақ қоғамындағы әлеуметтік ерекшелікті айтыстың дамуына ықпал етуші негізгі бір фактор ретінде қарастырды [6, 279-б.]. Кеңес өкіметі кезінде дүрсін-дүрсін айтыс өткізіп тұрғаны тарихтан белгілі. Сонау екінші дүниежүзілік соғыс тұсында, одан кейін де облыстық, республикалық айтыстар болып тұрды. Олар жайында көптеген мақалалар мен естеліктер жарияланып, айтыстың мән-мағынасы, маңызы туралы пікірлер айтылды. Ал, қазіргі кездегі айтыс олардан гөрі өзгешелеу екені анық. Қазақстанда 1970-1980 жылдардан теледидарда айтыс өткізу тәжірибесі жүзеге аса бастады. М.Жармұхамедұлы ондай айтысты «телевизиялық айтыс» деп атайды. Тәуелсіздік кезеңінде ұлттық құндылық ретінде қайта түлеген айтыс теледидарда, сарайларда аламан, сүре айтыс түрінде өткізіліп, нарықтық қоғамға икемді өміршең жанр екендігін танытып үлгерді.

Әйткенмен, ежелгі сүре айтыстай екі ақын таңды таңға ұрып айтыса алмайды, әріптестер ел алдында эфирде немесе театрда отырғандықтан басқа ақынға орын беруге мәжбүр болып, айтысты тоқтатуға душар болады. Айтыстың электрондық құралдар арқылы аудиториясы, кеңістігі ұлғайғанымен, уақыттық тұрғыдан өрісі шектеліп отыр. Бұл айтысқа жасандылық сипат әкеледі. Өйткені айтыскерлер де, тыңдау-шы халық та толқудың шырқау шегіне жеткен кезде уақыттың шектелу себебімен айтысты тоқтатуға тура келеді.

Қазақ айтыс дәстүрінің тәуелсіздіктен кейін жаңадан жандануына мемлекеттің және де жеке тұлға-лардың да айтарлықтай үлестері бар. Алғашқы жылдары жеңген ақындарға көлік, баспана сияқты үлкен сыйлықтар беріліп, айтыстар көлемді жарнамалар арқылы халыққа хабарландырылып отырған. Ақын Ж.Ерман 2004 жылы «Қазақ әдебиеті» газетіне берген сұхбатында «Алты-жеті жылда айтыскерлер 40-50 машина мінді» деген мәлімет келтіреді.

Алайда қазіргі қазақ айтысында проблема жоқ, мінсіз таза деп айтуға да болмас. Ғалым М.Жармұхамедұлы «Халыққа жаттанды сөз емес, суырып салып айтатын, көз алдында туатын нағыз өнер керек» деп айтыстағы жаттандылық пен жасандылықты сынайды [16, Б.7-8]. Бұдан қазіргі айтыста кең өріс алып кетпегенімен жаттандылық сипат бар екенін байқауға болады. Ол туралы айтыскер ақындардың өздері де бір-біріне сын-ескертпе айтып отырады.

Мұндай қайталаулар жайында белгілі ғалым М.Жармұхамедұлы «...біздіңше, айтыскер ақындарға қажет нәрселер, яғни тың образдарды, орынды теңеулерді, әсерлі эпитет, метафораларды, соны фразео-логизмдерді дайындап («заготовка жасап») жүру және

оларды қарсыластың сөзіне орай орнымен жұмсап жіберу – айтыскер ақынның ізденісі болу керек», – деп өзгеше пікір білдіреді.

Айтыскер ақындар қай елде болсын бағзы заманнан бері сайысқа дайындықпен келетіні де даусыз. Қазіргі айтыс мәтіндерін өзара салыстырғанда белгілі айтыскер ақындардың бір айтыста айтқан жыр шумақтарын басқа бір сайыста, басқа бір әріптесіне сол қалпында өлендеткен деректеріне де тап болдық. Әйткенмен, бұл жаппай өріс алған дағдылы құбылыс емес екенін бірден айту керек.

Айтыс – фольклор мен авторлық ауыз әдебиетінің, сонымен бірге жазба әдебиет дәстүрін бойына қатар сіңіріп, дамып отырған синкретті өнер. Ал, халық мұрасында дайын үлгіні, белгілі сарындарды қай-талау, қайта жаңғырту, сонымен бірге авторлық ауыз әдебиетінің өкілдері (ақын-жыраулар) өзін өзі қайта-лау, немесе басқа ақын-жырауларды қайталау – ерсілік емес, керісінше табиғи құбылыс екені ғылымда анықталған. Мәселен, әнші-ақындар шығармашылығына қайталаулар тән және бұл заңды қасиет болып табылады [17, 167- б.]. Сол себептен де айтыскерлердің мәтін қайталау мәселесін ауызша поэзияның өмір сүру заңдылығымен байланыстыра арнайы зерттеуді қажет етеді деп пікір білдіруге болады.

Автордың айтуынша Түркиядағы жағдайды Қазақстанмен теңеуге келмейді. Бұл күнде Түркияда ұстаз-шәкірт қатынасы әлсірегендіктен дәстүрді білетін ақындардың да қатары сиреді. Сонымен бірге ақындардың ұстаханасы міндетін атқарып келген шайырлар шайханалары да жабылып, баба мұра тығырыққа тірелген.

Дегенмен, соңғы жылдарда Түркияда көптеген облыс, аудан және ауылдарда әйгілі ақындарды еске алуға байланысты ақындар мейрамы жиі ұйымдастырылуда. Мейрамда жоғары орын алған ақындар марапатталады. Мысалы, Бурсаның Йылдырым Әкімшілігі өткізген фестивальдің соңында бірінші орынды иеленген Мерсель Синанға «Renault Clio» маркалы машинаның кілті табыс етілді, екінші Осман Феманиге ноутбук, ал үшінші Селехаттин Казаноглуға бағлама табыс етілді. Бұлардан басқа қатысқан-дарға алғыс хат, медаль сияқты сыйлықтар берілген. Бұл жарыстарға әділқазы ретінде мамандар, зерттеушілер және ұстаз ақындар қатысқан.

Қазіргі түрік айтысының жай-күйі, дәстүр сабақтастығы, проблемалары шынайы талқыланып, Түркияда айтысты жалпы ұлттық дәрежедегі тұрақты өнер түріне айналдыру үшін мемлекет пен қоғам тарапынан арнайы бағдарлама жасау қажет екендігі тұжырымдалды. Қазақ пен түрік халықтарында айтыс елдік мүдде мен ұлт намысының қорғаны болып келген. Бұл жанр қоғамдық, әлеуметтік-саяси мәселеден сыртқары болмайды. Екі айтыскер өмір шындығын дәлелді деректермен көмкеріп, келістіріп жырлайды. Ақындардың пікірі жалпы қоғамның ащы тақырыптарын қамтиды. Тәуелсіздік, бостандық, елдік рух, ұлт намысы, ар-ұждан тақырыбы ақындардың шабытына қарқын береді. Ақ пен қара, махаббат пен зұлым-дық, әділет пен жалақорлық таразыға тартылып, зорлық-зомбылық әшкере етіліп, сынмен түйреледі. Мұндай айтыстарды халық ауыздан ауызға жалғастырып айтып, саңлақ айтыскерлерді ел жадында ұстап, рухына қалқан етеді. Мәселен, Шөже, Жанақ, Орынбай, Түбек, Сүйінбай, Жамбыл, Құлмамбет т.б. ақтан-гер ақындардың айтысы әр заманның ұрпағына құнды қазына бола бермек.

Жалпы, айтыстың мақсаты мен міндетін төмендегідей салаға топтап қарастыруға болады.

1) Байланыс (қарым-қатынас) үшін. Ақындардың қаруы – өлең. Айтыскерлер кейде өзін ойландыра-тын, халықтың ішінде бұғып жатқан ащы ақиқаттарды сыртқа шығарып, елдің мұң-зарын, қасірет-қайғы-сын бір-біріне жеткізіп, толғау үшін айтысты ақпараттық жедел байланыс құралы ретінде де қолданады. Ақындар кейде жеке басының базынасын, реніштерін, сағыныштарын бір-біріне жеткізу, ақтарылып сырласу үшін де айтысты қолданады. Бұл сұхбат тәрізді айтыстың шағын бір үлгісі, мұнда жеңу-жеңілу мәселесі жоқ. Мысалы, ауруханада жатқан ақын Вейсел мен оның көңілін сұрай келген ақын Хамит Будақтың, сонымен бірге Әсет пен Кемпірбайдың көңіл сұрау айтыстары осы үлгіге жатады.

2) Шеберлігін сынау үшін. Барлық ақындар бір-біріне шеберлігін сынатып, өнер жарыстырады. Түрік айтыс дәстүрінде өзін ұста санайтын ақын мәжіліске арнап «Кім өзін ақын санаған болса, келсін!» деп үндеу тастайды немесе той-жиында бәсекелес болатын бір ақынның бар болғанынан хабардар болса, «Бұл мәжілісте бір айтыскер бар екен, шын ақын болса, ортаға шығып, шеберлігін көрсетсін» деп талап етеді, үндеу тастайды. Бір сөзбен айтқанда, екі ақын сөз сайысында өз өнерінің деңгейін халыққа паш етеді, сонымен бірге өз шеберлігін шындайды, атақты ақынмен жас ақын айтысса тәлім-тәрбие көреді, батасын алады. Қазақтарда да айтыскерлер күш сынасатын палуандар секілді, сондықтан бірін-бірі іздеп жүреді. Мысалы, Майлықожа: «Келемін Түркістанның шәһәрінен, Біздермен айтысқандай адам бар ма?», Біржан сал: «Бұл үйде Сара бар ма шықсын бері, Іздеген келіп тұрмын Біржан сері» дейді.

3) Көңіл көтеру мақсатында. Бүгінгі театр, кинотеатр сияқты әрі қызықтыратын әрі білім беру құралы жоқ заманда халық рухани қоректі сөз зергері ақыннан, күйшіден алатын. Бұл іс қазір де ел өмірінде жаңаша түлеп отырған қымбат қазына. Айтыста елдің көңілін көтеретін мысқыл, әжуа, сын-сықақ, әзіл-қалжың, өтірік өлең негізгі қызмет атқарады. Бұл туралы мысал қазақ пен түрік елдері ақындарында мол.

4) Тегінің, елінің, руының, ауылының өкілеттісі болу мақсатында. Ежелгі замандағы қазақ ақындары руы атынан сайысқа түсетінін, әр рудың палуаны, жүйрік аты, шешен бий, даңғайыр ақыны болатынын М.Әуезов, С.Мұқанов, М.Жармұхамедұлы т.б. ғалымдар дәлелдеген. Яғни, айтыстың талас-тартысқа құрылуына қазақтағы рулық қоғам жүйесі де белгілі дәрежеде зор ықпал еткен.

Қазақтың дәстүрлі қоғамы мен өмір салты ХІХ-ХХ ғасырларда ыдырай бастайды, коммунистік қоғам ру ақыны болуға қатаң тыйым салады. Сол себептен жаңа айтыс қалыптаса бастады да, оны зерттеушілер Кеңес дәуіріндегі айтыс деп атады. 1920-1930 жылдары өткен айтыстың мәтінінде осы мәселе ақындар өлеңінде әңгіме болады. Бұл туралы М.Жармұхамедұлы былай деп жазады: «...Майса қыздың осы айтысты қорыту үстінде айтқан мына сөздерінде Кеңес дәуіріндегі айтыстың өзіндік белгілерін ашып айқындайтындай пікір деп айтуға болар еді: Азды-көпті айтыстың Саяділім, Бұрынғыдай болған жоқ ру тартыс...Бұл айтыста жеңілген, жеңген де жоқ, Осымен еліңе қайт ақын байғұс» [6, 178-б.].

Кеңестік дәуірде ақындар рудың емес, енді облыс, аудан, совхоз атынан шығып, өз өлкелерін мадақ-тап, басқа өңірдің мінін қазып айтысатын болады. Қазіргі тәуелсіздік кезеңінде де ру атынан сайысқа түсу көрінбейді, өйткені қоғам жаңа сатыға көтерілген. Сондықтан ел-жерінің атынан ғана сөз сөйлейді. Мысалы, Ақмарал: «Отырарды қорғаған Қайырхандай, Оңтүстік қорғап келдім от намысын»; Әзімбек: «Арқалық қаласынан мен де келдім, Тең ұстап үзеңгімнің таралғысын».

Рас, түрік айтыстарында өңір немесе ру айтысы болмаса да ақын, негізінен, өзі өскен елдімекен адам-дарына, жанкүйерлеріне арқа сүйеген. Сондай-ақ кейбір кездері ақындар үшін көрермендер араларында ұрыс-керіс шығады. Мәселен, Карста айтыста Карслылық Ақын Карсамбач, Ерзрумдық Ақын Кытламайы туралы жергілікті елдің намысына тиетін сөздер айтқанда көрермен екіге жарылып, жанжал орын алған [18].

Қазақ пен түрік айтысының бұрынғы-соңғы қоғамдағы орнын зерттеп, салыстырулар жасай келе бұл жанрдың ХХІ ғасырдағы ақпарат кеңістігінде құндылыққа ие, өркениет талаптарына сай мұра екендігін жан-жақты дәлелдей келе, төмендегідей маңызды қызметтер атқарады деген түйін жасауға болады: 1) Уақытты көңілді өткізу, көрерменді қызықтыру және хабар алу мен таратуға бағытталған қызметі. 2) Ұлттық салт-дәстүрді қорғау үшін бағытталған қызметі. 3) Әскери және азаматтық мақсаттарға бағытталған қоғамдық пікірді шұғыл ұйымдастыруға бағытталған қызметтер. 4) Қоғамдағы және бұқаралық ақпараттардағы күн тәртібінде тұрған әділетсіздіктер мен әлеуметтік-саяси өзекті мәселелерді жедел қозғап, айқырту үшін бағытталған қызметі.

Бұл маңызды қызметтер қазақ пен түрік ақындар айтысының деректерімен нақтылы дәлелденді.

"Көненіңкөзі" (1966), "Шешендік өнер" (1998) атты монографиялық еңбектеріндегі түркі халық-тарындағы айтыс өнерін салыстырмалы зерттегенде Еңбектегі ерлігі үшін үш рет Түркия мәдениет министірлігінің Құрмет грамотасымен марапатталған. Оның алғашқы еңбегінде «Түркі халықтарындағы айтыс жанрының ортақ және дара белгілері» атты тарауда бауырлас түркі халықтарының барлығында дерлік кездесетін ортақ әдет-салт айтысы, сонымен бірге қазақ, қырғыз, қарақалпақта, әзербайжан мен түрік елінде өнер деңгейіне көтеріліп дамып, бүгінгі күнге ұласып отырған ақындар айтысындағы ерекшеліктер кешенді талданды.

«Қазақ пен түрік айтыстарының ерекшеліктері» деп аталатын бөлімде «Қазақ пен түрік айтысының ұқсастықтары мен айырмашылықтары салыстырылды.

Қазақ айтысымен салыстырғанда түрік айтысының басты ерекшелігі сол, онда ұйқасқа аса мән беріледі. Өйткені түрік айтысы құрылымдық тұрғыдан арнайы ережеге, қатаң қағидаға құрылған белгілі бір алдын ала сызылған шеңбердегі айтыс деуге болады. Түрік айтысында бастаушы ақын белгілі бір ұйқасты ұсынады да, қостаушы ақын сол ұйқасқа сай өлең құрауы керек. Осы ереже сырттай қарағанда түрік айтысын ұйқас қуу, ұйқас жарыстыру сайысы секілді көрсетеді. Сонымен бірге түрік айтысында әріптес екі ақын бір-біріне төрт жол ғана өлең айтып айтысады. Демек, айтыста көлемге де өлшем беріледі, әріптестердің сұрақ-жауабы бір-бір шумаққа қана сыйып өлең құралуы тиіс. Бұл бұлжымайтын ереже және түрік ақындары бұл қысқалыққа төселіп, машықтанған деуге болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

Әуезов М. Айтыс өлеңдері // Қазақ әдебиетінің тарихы. Фольклор. – Алматы: Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1948. – Т.1. – Б.229-266.

Байтұрсынұлы А. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Алаш, 2003. – Т.1. – 408 б.

Ысмайылов Е. Ақындар айтысы // Қазақ әдебиеті. 14 август 1964 жыл; Каскабасов С. Казахская волшебная сказка. – Алма-Ата: Наука, 1972.С.87; Қасқабасов С. Ой-өріс. – Астана:Астана полиграфия, 2009. – 320 б.

Тұрсынов Е. Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері. – Алматы: Ғылым, 1976. – 200 б.

Жармұхамедұлы М. Айтыс өлеңдерінің арғы тегі мен дамуы. – Алматы: Мұраттас, 2001. – 293 б.

Ә.Қоңыратбаев. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы,1991. – 288б

Мәдібаева Қ.Қ. Қазақ әдебиетінің ХІХ ғасырдағы көркемдік дамуы және зерттелуі. Автореферат. докторлық диссертация.

References

1 Auezov M. poems of Aitys // history of Kazakh literature. Folklore. Almaty: publishing house of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR, 1948. Vol.1. pp. 229-266.

2 Baitursynuly A. collection of works in five volumes. Almaty: Alash publ., 2003. Vol. 1 – p.408.

3 Ismailov E. aitys of Akyns // Kazakh literature. August 14, 1964; Kaskabasov S. Kazakh fairy tale. - Alma-Ata: Nauka, 1972. p. 87; Kaskabasov S. oraz. - Astana: Astana polygraphy, 2009. - 320 P.

4 Tursunov E. Indigenous representatives of the creators of Kazakh oral literature. Almaty: Nauka publ., 1976. – 200 P.

5 Zharmukhameduly M. origin and development of Aitys poems. Almaty: Murattas publ., 2001. - 293 P.

6 A. Konyratbayev. History of Kazakh folklore. - Almaty,1991 – - 288b

7 Madibayeva K. K. artistic development and study of Kazakh literature in the XIX century. Abstract. doctoral dissertation.

